

Pregledni članak UDK 165.62: 17.021.2: 141.113

Primljeno 29. 12. 2005.

Milenko A. PerovićUniverzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr. Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Srbija
milenko.perovic@gmail.com**Hegelova fenomenologija volje i
stav pluralizma****Sažetak**

Analiza Hegelovog djela Filozofija prava, posebno Uvoda (§§ 1–32), otvara temeljnu mogućnost da mišljenje modernog praksisa i zasnivanje filozofije praktičkog zadobije punu filozofsku legitimaciju iz cjelovitog koncepta fenomenologije ljudske volje. Polazimo od uvjerenja da je kod Hegela na djelu nacrt svojevrsne povijesti iskustva postajanja ljudske volje. Hegelovo razvijanje stava o povijesnosti volje, koja se odvija kroz povijesno napeti odnos forme i sadržaja volje, kroz evoluciju forme volje u momentima općosti, posebnosti i pojedinačnosti, napokon, kroz diferenciju principa blaženstva i principa slobode, daje filozofski legitimnu osnovu za razumijevanje i utemeljenje modernog stava pluralizma kao praktičko-filozofskog, etičko-filozofskog, svjetonazornog i političkog pojma.

Ključne riječi

G. W. F. Hegel, fenomenologija, ljudska volja, pluralizam

Pluralizam kao praktičko-filozofski, filozofsko-etički i politički pojam, te pluralizam kao svjetonazorno-djelatni stav – čini jedan od nužnih toposa današnjeg svijeta i današnje filozofije. Opredmećen u formama pluralizma misaonih paradigmi u filozofiji, pluralizma svjetonazora i vrijednosti, etičkog pluralizma, socijalnog pluralizma, religijskog pluralizma i političkog pluralizma – pojam i stav pluralnosti izvorna je paradigma mogućnosti opstojanja i stalnog proizvođenja pluralnog društva. Ideja *prava na umnogostručujuću uspoorednost opstojanja jednake ovlaštenosti za ljudsko slobodno-voljno držanje*, u duhovnim i društvenim područjima u kojima je takvo držanje moguće, čini sami sukus te paradigme.

Postoji misaona sklonost da se, iz pretpostavke o nedostatku ili izričitom odbijanju ideje nadređenog jedinstva, pojam pluralizma promišlja i zasniva kao nedijalektički pojam, kao opstojanje razlike bez jedinstva. U takvom se zasnivanju obrana prava mnoštva okreće protiv ideje jedinstva koje to mnoštvo omogućuje, a obrana prava konkurencije okreće se protiv kooperacije koja omogućuje tu konkurenciju. Takvo zasnivanje stava pluralizma ima svoju osnovanost ako se drži prava na slobodno *sadržajno* samoodređenje ljudske volje i ljudskih uvjerenja. Ono odbija pravo bilo koje volje, uvjerenja ili interesa da polaže pravo na određene mjerila i obrasca jedinstva. Obrana stava pluralizma, kojoj je u temelju obrana prava razlike, nužno počiva na delegitimiranju svakog prava na jedinstvo, koje bi se uspostavljalo iz bilo koje volje, uvjerenja, interesa itd.

Međutim, nešto je posve drugo ako se stav pluralizma zasniva i brani na način apstrahiranja od *forme* koja daje da bude legitimirano pravo na najrazličitije sadržaje, od *forme* koja legitimira stav pluralizma. Osnovanost prava na raznolikost sadržaja, na pluralnost sadržajnih određenja, moguća je ako se forma jedinstva ne shvati kao neki pretpostavljeni sadržaj, tj. ako se neki pluralni sadržaj ne hipostazira u stav jedinstva. Drugim riječima, ne-

dijalektički pojam pluralizma teško je argumentativno obraniti od prigovora za apsolutizaciju (apsolutni pluralizam) i bestemeljnost, ako se u tom pojmu apstrahira od forme koja daje mogućnost i legitimnost pluralizmu sadržaja. Teško ga je braniti ako u njemu izostaje *formalni princip jedinstva*, ili ako se on izričito odbija.

Implicitnu kritiku takvog pojma pluralizma moguće je postaviti na tezi da stanovište obrane stava mnoštva ne implicira nužno žrtvovanje komplemenarnog pojma jedinstva, posebno ako se jedinstvo misli kao formalni princip jedinstva, a sam taj princip kao pravo dopuštenja, legitimnosti i uzajamnog priznanja razlike voljnih, interesnih i misaonih sadržaja. Princip jedinstva nije moguće izložiti na način jednostavne i samorazumljive formule. On je osnova koja se proteže kroz sve filozofske, duhovne i društvene forme današnjeg svijeta – dijelom kao realizirano stanje svijeta, dijelom kao stanje kojemu slobodni svijet teži.

Zbog toga formalni princip jedinstva u općem stavu pluralnosti možemo razumjeti kao *proces forme pluralnosti*. Taj se proces može misaono reflektirati s najrazličitijih polazišnih točaka. Čini mi se još uvijek misaono vrlo plodotvornim promišljati ga kao fenomenologiju slobodne volje, kako je ona u nekim bitnim misaonim elementima izložena u Uvodu Hegelove *Filozofije prava* (§§ 1–32).

Kao što je poznato, u *Fenomenologiji duha* Hegel provodi kompleksno istraživanje povijesti iskustva svijesti, u kojemu se potonja i najviša stanica iskustva svijesti, »apsolutno znanje«, pojavljuje kao moć svijesti da samu sebe reflektira, moć svijesti da bude filozofična. Praktičko-filozofski analogon fenomenološkog istraživanja povijesti iskustva svijesti pruža Hegelov nacrt povijesti iskustva slobodne volje u *Filozofiji prava*. U njoj se kao najviša stanica iskustva volje uzima moderno stanovište ljudske djelatne samosvijesti. To je stanovište zadobiveno tematskim ispitivanjem procesa postajanja slobodne volje kao posebnog načina mišljenja, tj. praktičkog držanja slobodne inteligencije u vlastitu povijesno-praktičkom svijetu. Njegov je povijesni temelj ono stanje svijeta u kojemu se odvija borba za priznanje prava slobodne volje na samoodređenje. Hegelovo ispitivanje izuzetno je kompleksno, jer *proces volje* promatra u trostrukoj perspektivi: (1) kao filogenetski proces opće rodne kultivacije ljudske volje od stanja prirodne do stanja slobodne volje; (2) kao ontogenetski proces postajanja individualne volje iz prirodnih nagona; i (3) kao djelatno-situacijski proces individualnog i kolektivnog djelovanja u svakodnevi slobodno-voljnog djelanja.

Spregnutost trostruke perspektive promatranja procesa volje počiva na Hegelovoj pretpostavci o strukturalno srodnim tokovima filogenetskog, ontogenetskog i situacijskog (habitualnog) načina postajanja ljudske slobodne volje. Srodnost tokova ulijeva se u jedinstveni tok djelovanja i mišljenja slobodne individue. Iako to Hegel izrijekom ne kaže, taj slobodni jedinstveni tok korijen je mogućnosti suvremenog pluraliteta. Taj jedinstveni tok dinamički je proces forme jedinstva postajanja pluraliteta i jedinstva općeg prava na pluralitet, kojemu unutrašnju životnost prava na razliku osigurava upravo slobodna volja. U samom pojmu slobodne volje počiva mogućnost samopostavljanja najrazličitijih sadržaja htijenja. Slobodna volja rodno je mjesto svakog pluralizma. Povijesno kultivirano pravo na slobodnu individualnost volje, individualno kultivirana moć slobodne individualne volje i djelatno habitualno ozbiljenje slobodne individualnosti – čine troperspektivnu jedinstvenu osnovu stava pluralnosti. Jednim slovom, slobodna individualnost jest *proces jedinstva forme stava pluralnosti*. Bez njega ne bi bilo

moгуće legitimirati bilo koje pravo na pluralnost, razliku, kooperaciju, pa i uzajamnu indiferentnost pluralističkih paradigmi života.

Hegel, dakle, proces slobodne individualnosti ispituje trostruko. S jedne strane, on se filogenetski osvjetljava kao proces postajanja modernog staništa slobodne volje. Kultiviranje volje, za Hegela, povijesni je proces s vrlo složenom antitetičkom strukturom *općosti* volje, *posebnosti* volje i *pojedinosti* volje. Da bi se volja uopće povijesno mogla roditi kao *ljudska volja*, nužan je složeni proces unutrašnje kultivacije pukih prirodnih htijenja, nagona, nagnuća itd. Posredovani nagon jest volja, tj. stavljenost određenog prirodnog htijenja pod svrhovito vodstvo fronetičkih moći ljudske svijesti.

(1) Kada je fronetička moć slaba, tj. kada u sebi ne pribire sasvim određene svrhe djelovanja, svaki motivacijski sadržaj može biti svrha koja pokreće djelovanje. (2) Slabost fronetičke moći može voditi i odricanju od svih svrha, tj. držanju ljudske svijesti koja neće ništa uzeti kao djelatnu svrhu. (3) Napokon, slobodna volja može sebe držati otvorenom pred mogućnostima svih svojih izbora. U sva tri oblika na djelu je općost volje. Ona je latentna, ali i aktualna moć ljudske volje da se protegne na sve moguće svrhe, ili da odbije sve svrhe. Prelazeći u aktualnost, ona ne gubi svoju latentnost. Takva je općost na djelu u starim civilizacijama, ali i u kasnijim fanatizmima religijskih i političkih pokreta.

Posebnost volje, njezin prijelaz iz latentnosti u aktualnost, donosi isticanje određenog prava protiv opće volje, određenih posebnih svrha, tj. izlaženje volje iz nediferencirane neodređenosti. Stanovište posebnosti volje donosi dualizam njezine beskonačnosti i konačnosti (a njegov paradigmatički oblik formuliran je u Kantovoj i Fichteovoj filozofiji).

Napokon, *pojedinost volje* jedinstvo je oba prethodna momenta volje, kao pravo samoodređenje onoga Ja. Takvo samoodređenje može nastupiti ako se beskonačnost mogućih samoodređenja voljâ ukonači u određenim sadržajima i svrhama, u kojima volja jedino može biti djelatna. Mogućnost da se općost volje uposebi donosi konkretnost i pojedinost djelovanja. Kantovo htijenje da ideju slobode kao princip djelovanja »spasi« od njezina odjelovljenja u onom konkretnom i pojedinačnom – tako što će je zadržavati u općosti i neodređenosti volje – kao htijenje potpuno je aporetsko. Zbog njega Kant ne može deducirati modernu složenu konstituciju *praksisa*. Po Hegelovu sudu, »sloboda ne leži ni u neodređenosti, niti u određenosti, nego je oboje«; ona nije ni čista mogućnost, niti mogućnost koja je »pala« u posebnosti neslobodnog svijeta, nego je jedinstvo tih mogućnosti. To jedinstvo daje složenu skalu modernih objektivacijâ slobode na način prava, morala, porodice, građanskog društva i države.

Srodni ontogenetski proces postajanja pojedinačne djelatne volje, kao svojevrsna skraćena i sažeta pedagogija, u osnovi je postajanja individualnog djelatnog čovjeka slobodnim bićem, koje svoju slobodnu individualnost ispoljuje u svim poljima djelovanja koja ovise o njegovim znanjima, uvjerenjima i interesima. Isto tako, habitualni karakter slobodne individualnosti u djelatnim situacijama dovodi do toga da slobodna individua u sebi reproducira proces kretanja od opće do pojedinačne volje, da bi uopće došla do djelatne odluke.

U sva tri tijeka na djelu je proces obrazovanja *forme volje*. O samom karakteru procesa oblikovanja forme volje ovisi oblikovanje *sadržaja volje*. On čini *određenje djelatne svrhe* koju volja sebi postavlja kao ono što će u djelovanju slijediti. Kantov obrat u razumijevanje onoga što pokreće dje-

latnu volju otvara polje slobodnih i pluralnih djelatnih paradigmi. U osnovi, to pokretačko, kao djelatni princip, može biti nešto empirijsko ili sama sloboda pretočena u predodžbu trebanja. Za Hegela – gledano u povijesnoj, ali i u individualnoj perspektivi – moguća su dva principa djelovanja, koji određuju sadržaje djelatne volje: *princip blaženstva* i *princip slobode*. U predgrađanskim epohama, prvi je princip bio određujući kao pokretač ili svrha, ili pak sadržaj djelatne moralne volje. Kantova je filozofija otvorila mogućnost da se princip slobode postavi kao forma i kao sadržaj djelovanja. Hegel u bitnome smislu slijedi tu veliku Kantovu ideju jedinstva forme i sadržaja slobode. Kod njega ona dobiva određenje slobodne volje koja imanentno hoće samu sebe kao slobodnu volju. Zbog toga se ona ne može izgubiti u pluralnim određenjima sebe same, jer sebe zna u toj pluralnosti.

Da zaključimo, zajedno s Hegelom: topos svake pluralnosti jest slobodna individualnost i njezino pravo da samoj sebi, po vlastitoj slobodi, postavi sadržaj u kojem će se opredmećivati.

Milenko A. Perović

Hegels Phänomenologie des Willens und der Standpunkt des Pluralismus

Zusammenfassung

Die Analyse von Hegels Werk Grundlinien der Philosophie des Rechts, und insbesondere der Vorrede (§§ 1–32) eröffnet die Möglichkeit, dass dem Denken der modernen Praxis und der Begründung der praktischen Philosophie aus dem gesamten Konzept der Phänomenologie des menschlichen Willens heraus eine volle philosophische Legitimierung verliehen wird. Wir gehen von der Überzeugung aus, dass bei Hegel das Konzept einer einzigartigen Geschichte der Erfahrung der Entstehung des menschlichen Willens am Werk ist. Hegels Entwicklung des Standpunktes von der Geschichtlichkeit des Willens, die durch das historisch angespannte Verhältnis zwischen der Form und dem Inhalt des Willens, durch die Evolution der Form des Willens in Momenten der Allgemeinheit, Besonderheit und Einzelheit, schließlich aber auch durch die Differenzierung des Prinzips der Seligkeit und des Prinzips der Freiheit vonstatten geht, bildet eine philosophisch legitime Grundlage für das Verstehen und Begründen der modernen Auffassung vom Pluralismus als praktisch-philosophischer, ethisch-philosophischer, weltanschaulicher und politischer Begriff.

Schlüsselwörter

G. W. F. Hegel, Phänomenologie, menschlicher Wille, Pluralismus